

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLII

Уређивачки одбор:

*др Таијана Бајић-Ивић, др Даријанка Горијан-Премк, др Ирена Грицак, др Милка
Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Лојар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Миљар Пешикан, др Живојин
Сиљановић, др Драго Ђујић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1986

ЈАН КОХАНОВСКИ И ПОЉСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК XVI ВЕКА

Хуманизам и ренесанса представљају несумњиво један од најзначајнијих периода у свеукупном историјском бићу пољског народа и пољске државе. Од петнаестог века сви друштвено-економски и политички токови усмерени су ка стварању реалне основе за градњу модерне европске државе која ће у себе укључити и духовна достигнућа Европе тога времена и на њиховим основама изградити свој сопствени духовни и културни лик. Пољско племство исказује изузетну динамичност и борбеност у свим видовима друштвеног живота. Захтеви да се реформише судство, државна благајна, да се другачије организује одбрана земље, да се смање и ограниче привилегије католичке цркве веома су значајна компонента у тежњи племства да преобрази своју државу. Грађанство је у то време такође веома значајан друштвени чинилац и изузетно је активно на културном плану; штампарије Вјетора, Халера, Унглера и других, основане у Кракову, сарађују са славном Краковском академијом (Јагјелонским универзитетом) и њеним професорима, издају како оригинална пољска дела тако и преводе. У њима ће се водити значајан рат за пољски језик и правопис. Иако су први пољски штампари били пореклом Немци — Унглер, на пример, из Баварске — они су много допринели својој новој отаџбини, ценећи пре свега пољски језик и стварно се борећи за њега; јер, према Вјеторовим речима, пољски језик ни у чему не заостаје за другим језицима па су решили „да раде како би увек пољске књиге постојале.“¹ Временом ће њихово место заузети Пољаци: Лазаж Андрисович, Мађеј Вјежбјента, Јан Јанушовски и други.²

Реформација је у Пољској имала изузетно буран и занимљив ток и веома је значајна због места које је изборила пољском језику; наиме, присталице реформације веома су добро схватале колико је значајно да Свето писмо, катихизам, проповеди буду на народном језику. Стога ће се у крилу протестантских струја водити веома жива преводилачка делатност и појавиће се многи преводи религиозно-дидактичког садржаја. Тако ће 1547. г. изаћи *Катихизам* (*Catechismus*) Јана Секлунцијана,

¹ W. Taszycki, *Udział mieszczaństwa krakowskiego w walce o język polski w czasach Odrodzenia*. Rozprawy i studia polonistyczne, III, Wrocław—Kraków—Warszawa 1965, стр. 251.

² Op. cit., стр. 252.

Нови завети (*Nowy Testament*) Станислава Мужиновског 1551. г., *Посѣтила* (*Postylla*) Миколаја Реја 1557. г., а његова *Апокалипса* (*Apocalypsis*) 1565. г.³ Миколај Шарфенбергер такође ће издати 1556. г. *Нови завети*, а године 1563. преведено је *Свѣтло писмо* старањем Миколаја Рађивила.

Међутим, ни католичка црква није могла имати потпуно негативан став према пољском језику, поготову што је Тридентски сабор 1563. г. дозволио да се проповеди држе на народном језику и да се употребљава катихизам такође на народном језику, али је његов превод морао потврдити бискуп. Из тог разлога појавиће се дело Јакуба Вујка *Дрући део католѣчке поѣѣтиле* (*Postylle Katolicznej część wtóra*) 1584. г. на пољском језику, уз објашњење да је то учињено ради што успешније борбе против реформације;⁴ године 1591. Марћин Бјалобжески издаје своју *Орѣодоксн поѣѣтилу* (*Postylla orthodoxa, to jest wyklad ewangelij*) итд.

Пољски језик ће на тај начин постепено улазити у све видове друштвеног и културног живота — он ће бити језик судства, администрације, дипломатије, на њему ће се говорити у пољској скупштини и на пригодним свечаностима. Од половине XVI века скупштинске одлуке и разни закони редигују се на пољском језику.⁵ Пољски језик постаје и језик науке, пре свега медицине — појављују се популагне књиге са лекарским саветима, књиге о лековитом биљу итд. — али и других научних грана.

Могло би се помислити да је и поред свих тешкоћа и отпора пољски језик релативно лако заузео место које му припада. Да би се схватило колико је то било тешко, треба се подсетити на изузетно јаку позицију латинског језика, пре свега у католичкој цркви а онда у школству, судству, књижевности, науци. Латински језик био је језик образованих људи у Пољској, баш као и у Европи. Пољски песници краја XV и почетка XVI века: Павле из Кросна, Јан из Вишњице, Јан Дантишек, Клеменс Јанички пишу на латинском језику; Миколај Коперник пише своје славно научно дело *О кретању небеских тела* (*De revolutionibus orbium coelestium*) на латинском језику; Анджеј Фриц Моджевски пише свој полемички трактат, врхунац пољске политичке мисли ренесансне епохе, *О побољтању Републике* (*De Republica emendanda*) на латинском језику; прва штампана историја Пољске из 1521. г. под насловом *Хроника Пољака* (*Cronica Polonorum*) Маћеја из Мјехова такође је на латинском језику.

Осим латинског језика, супарник пољском језику био је и немачки. Градови су, бар у почетку, били већином насељени немачким становништвом, које није било благонаклоно према пољском језику. Немачки језик владао је у градском животу па и у цркви. Против тога ће, између осталих, устати познањски војвода Јан Остроруг (око 1436—1501. г.)

³ Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1980, стр. 225—226.

⁴ Op. cit., стр. 228.

⁵ Op. cit., стр. 276.

у своме делу *Сјоменик о ђобољшању Рејублике (Monopentium pro Reipublicae ordinatione)* говори: „Нека учи да говори пољски онај ко хоће да живи у Пољској!“⁶

Позитивна ренесансна схватања и погледи на народни језик, традицију и народну културу, а нарочито реформација, биће одлучујући чиниоци у борби за пољски језик и његово место у пољској држави. За разлику од многих европских држава, Пољска је била веома толерантна према новим верским струјама — у њој слободно живе и раде калвини, лутерани, не само пољски, него и њихови истомишљеници из других европских земаља. Пољска је толерантна и према много радикалнијим протестантским струјама: анабаптистима, антитринитарцима, аријанцима (пољској браћи). Опасност по католичку цркву била је нарочито велика између 1548—1558. кад је изгледало да ће нововерци преплавити Пољску. Малопољско, великопољско, руско и литванско племство масовно приступа реформацији. Оснивају се њихове штампарије у Пињчову, Бресту литванском, Крулевцу, Познању итд. Био је то, према речима А. Брикнера, златни век пољског штампарства.⁷ Контрареформација ће, ипак, однети коначну победу. Током XVI и XVII века племство се масовно враћа католичанству. Победи контра-реформације много ће допринети и кардинал Станислав Хозије који 1564. г. доводи у Пољску исусовце, а они веома брзо преузимају школство, просвету, васпитање. Истакнути чланови исусовачког реда Скарга, Вујек, Грођицки су и преводиоци, и проповедници, и учитељи омладине.⁸

Године 1984. навршило се 400 година од смрти најзначајнијег књижевног ствараоца овог времена. Јан Кохановски родио се 1530 (умро 1584.) у Сицини, имању Кохановских, у сандомјерском војводству. Значајно је да је породица Кохановских дала пољској књижевности више истакнутих писаца. Осим Јана, и његова браћа, Миколај и Анђеј, бавили су се и превођењем и оригиналним књижевним стваралаштвом. Као четрнаестогодишњи дечак, Јан Кохановски уписује се на Краковску академију. Краков је место у коме борае и стварају Миколај Реј, Станислав Ожеховски и Анђеј Фриц Моджевски; то је град у коме је књижевни и културни живот у пуном размаху; у њему је краљевски двор, ту се окупљају најзначајнији песници, писци и научници.⁹ Од 1551. г. Кохановски студира у Крулевцу (Königsberg, данас Калињинград), који је центар протестантског покрета. После тога, године 1552, први пут одлази у Италију, у Падову. Ту се упознаје са грчком и римском књижевношћу, чита Овидија, Хомера, Сенеку, Хорација. У Италији

⁶ W. Taszycki, *Udział mieszczan krakowskich...*, стр. 252—253.

⁷ A. Brückner, *Kultura, piśmiennictwo, folklor*. PWN, Warszawa 1974, стр. 257.

⁸ Op. cit., стр. 248.

⁹ *Jan Kochanowski*, opracował Bronisław Nadolski, Warszawa 1966, стр. 10—11.

су настали његови најстарији сачувани стихови на латинском језику.¹⁰ Најзначајнији период песниковог живота траје од 1575. г. до његове смрти 1584. и познат је као чарноласки период. Песник, наиме, одлази у своје село Чарнолас, у коме почиње његово изузетно значајно књижевно стваралаштво. Ту завршава превод 150 Давидових псалама и издаје их 1579. г. под насловом *Psalterz Dawidów* (*Давидов њсалиџ*). Рад на озом преводу трајао је најмање осам година и сматра се за изузетно зачајан споменик старополске религиозне лирике. Песник је био упознат и са другим европским и пољским преводима псалама, али му је за основу послужила латинска парафраза псалама шкотског хуманисте Јана Бакмана.¹¹ У Чарноласу ће настати и чувени *Treny* (*Тужбалиц*) познати песником којој прерано умрлој кћери Уршули. Кохановски је дао пољској књижевности и многа друга књижевна дела: латинске елџије, многобројне љубавне песме на пољском; из тзв. дворског периода — времена од 1559. г., које ће провести на дворовима магната и патриција: Тенчињских, Рађивила, Тарновских — потичу поеме и песме: *Zuzanna*, *Szachy*, *Elegia na śmierć Tarnowskiego*, *Pamiętka Janowi hrabi na Tęczynie*, *Satyr*, *Wróżki*. Ту су, наравно, и славне *Фрашке* (*Fraszki*) — хумористички стихови, врло духовити, често заједљиви, који на изванредно добар начин илуструју атмосферу пољског ренесансног живота.

Језик Јана Кохановског, у дијахроном смислу, али и синхроно посматран — као одређени вид наддијалекатске и надрегионалне језичке комуникације у контексту читавог низа важних друштвено-политичких, културних и религиозних губања карактеристичних за било коју епоху — изванредан је пример способности да се матерњи језик укључи у позитиван друштвени и културни контекст какав су са собом носиле хуманизам, ренесанса и реформација. Борба за пољски језик и његову друштвену и културну верификацију није започела у време у коме живи Кохановски — започела је у XIV веку, а по свој прилици и раније, кад се појављује најстарији досад сачуван превод Псалтира и Библије *Флоријански њсалиџ* (крај XIV—поч. XV в.) и *Библија краљице Софије* (1455. г.), а свакако треба споменути и чувену песму на пољском језику „*Bogurodzica*“ (Богородица) насталу највероватније у XIII веку. То значи да је књижевно стваралаштво на народном језику у време ренесансе имало већ припремљене темеље и одређену традицију. Међутим, у XVI веку пољски језик, и као језик свакодневне комуникације и као књижевни језик, добива одређени нормативистички лик, нарочито у ортографско-графичком а донекле и у лексичком смислу. Свим ортографско-граматичким и граматичким трактатима из тога времена циљ је да на том плану кодификују пољски језик, да колико је год могуће искажу све релевантне одлике пољског гласовног система и да за њега пронађу одговарајући ортографско-графички лик. Они ће у својим, често невешто формулисаним тврдњама, оставити непобитна сведо-

¹⁰ Оп. cit., стр. 16.

¹¹ *Literatura polska od Średniowiecza do Pozytywizmu*. PWN, Warszawa 1974, 109.

чанства о важним фонетско-фонолошким процесима који су се углавном завршили у XVI веку и који ће дати коначно облике савременом пољском фонолошком систему. Граматичар Станислав Заборовски у својој *Орфографији* писаној на латинском језику и први пут издатој 1512 (или 1513) г. као и у својој *Грамаици* (уз коју се штампа и ова *Орфографија*) из 1519. г. (прво издање) већ не спомиње квантитет који је био најважнија дистинктивна одлика старопољског вокализма, него говори о квалитету вокала; предлаже графички систем за означавање палаталних и непалаталних консонаната итд. Други пољски граматичар Станислав Мужиновски у својој *Орфографији* даје одличне ортографско-графичке предлоге и решења од којих су многа остала до данас, нпр.: предлаже два графичка знака за назале *e*, *o* (то је, истина, учинио и Заборовски), палаталност сугласника испред вокала обележава помоћу *i* (што је и у данашњем пољском правопису), предлаже диграм *rz* од *r'* (тако се и данас пише), разликује *u* и *i* (што је и данас норма у пољском књижевном језику) итд.

Речници који се појављују у то време доказ су бриге и жеље да се пољски језик нормира и на лексичком плану, да се истакне оно што може бити прихваћено на читавој пољској језичкој територији, да се на једном месту сакупи максимално могућ лексички фонд пољског језика, да се одреди шта би требало да се усвоји а шта је лексички већ архаично, како поступати са туђим речима, нарочито латинизмима и германизмима. Међу такве речнике спада: немачко-пољски речник Јана Мурмелија, латинско-пољски речник Бартоломеја из Бидгошча из 1532. г. и још неколико других. Али свакако најзначајнији лексикографски рад настао у XVI веку је *Lexicon latinopolonicum* Јана Мончињског, изишао у Крулевцу 1564. г. Овај речник представља новину, пре свега у методолошком погледу — урађен је према абecedном реду а не тематски, према средњовековном обичају; лексику црпи из свакодневног језика, даје значењске нијансе речи, прибегава неологизмима. Веома је строг према позајмљеницама из немачког језика, али има нешто блажи став према латинизмима, што је сасвим у духу његове епохе.

Из овог веома сажетог прегледа ипак се види у коликој је мери културна и политичка клима погодновала пољском језику. Јан Кохановски се свесрдно укључује у његове ватрене присталице.

Читаво његово књижевно стваралаштво недвосмислено говори о томе да је Кохановски на изванредно уман и мајсторски начин користио пољску језичку материју, што се нарочито лепо види у градњи његовог стиха, у версификацији. У своме преводу Псалтира употребљава широк распон од седмерца па све до четрнаестерца.¹² Граматичка рима, која је доста карактеристична за стихове Ј. Кохановског, одредиће и најфреквентније категорије речи. Ту ће на првом месту доћи глагол који има превагу над осталим врстама речи, што значи да и предикат има

¹² J. Kleiner, *Zarys dziejow literatury polskiej*. Ossolineum, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, стр. 81.

превагу над осталим деловима реченице.¹³ Кохановски је такође искористио потпуни инвентар глаголских облика у коме превагу има 3. лице.

Језик Јана Кохановског има данас око 400 година и разумљиво је да ће у њему бити много архаизама, и граматичких, и лексичких. Све то, међутим, није велика сметња да се и данас може читати и разумети. Многи његови архаизми сачувани су у савременим пољским дијалектима, али не спадају у стандардни пољски књижевни језик, што је сасвим у складу са развитком било ког књижевног језика на народној основици:

— од фонетских појава: облици *źwierz*, *źwierciadło* (74, 75),¹⁴ где долази до умекшавања *z* испред палаталног *v'*. Умекшавање *z* испред палаталних сугласника позната је појава у пољском језику, али је у старопољском и у савременим пољским дијалектима та палаталност спроведена у односу на много већи број палаталних сугласника него што је то случај у књижевном језику. У савременом пољском језику, на пример, *z* у функцији префикса изузетно се умекшава — једино у изговору: *zdziałac* (изг. *ździałac*);

— среће се такође и умекшано *s*: *śrebrna* (89); умекшавање *s* у старопољском језику било је много шире спроведено, него што је то случај у савременом; у њему се, нпр. *s* као префикс изузетно умекшава и то само испред *ć* (*ścinać*, *ścierka*);

— кад је у питању старопољски преглас (промена *ě* > *a* и *e* > *o* испред тврдых *d*, *t*, *z*, *s*, *n*, *l*, *r*), регуларност ове промене много је доследнија него што је то случај у савременом језику, у коме је дошло до аналошког изједначавања парадигматских облика: *przy takiej biesiadzie* (135) (у сав. пољском језику *biesiadzie* — изједначавање према пом. *sg. biesiada*). У овом случају могуће је да се овај облик сачувао због риме — претходни стих завршава се са ... *sąsiedzie*); *Piotrze* (185) (у сав. језику је *Piotrze* voc. *sg.* од *Piotr*); правилан облик *śmietana* (202) који је изишао из употребе и у савременом језику гласи *śmietana*; *żenie* (358) (у сав. језику *żonie* dat. loc. *sg.* од *żona*; и у овом случају може бити разлог рима, јер се следећи стих завршава са *cienie*);

— стара група **zr'* појављује се у лику *żrz* а група **sr'* у лику *śrz*: *przeźrzoczyste* (100), *dwu żrzenic* (189), *pośrzód* (99), *śrzody* (185). Од двадесетих година XIX века за књижевни облик прихватају се ликови *żr*, *śr* (*żrenica*, *środa*);¹⁵

— облик *barzo* (125, 180, 193), усп. **bǫzъ*, јавља се све до XVII века а онда га замењује облик *bardzo* који се може објаснити особеним развитком *z* > *dz*;

— у именичкој деклинацији срећу се сада већ архаични флексивни облици као: суфикс *-ej* у *gen.*, *dat.* и *loc. sg.* код именица женског рода меких основа: *z płodnej Syryje* (85), *według wolej* (69), *w Grecyje* (56);

¹³ W. Lubaś, *Rym Jana Kochanowskiego* (Proba lingwistycznej charakterystyki i oceny). Katowice 1975, стр. 57, 29.

¹⁴ Примери су из: J. Kochanowski, *Dziela polskie*, T. 1, PIW, Warszawa 1953. У заградама је број стране на којој се пример налази.

¹⁵ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa 1981, стр. 149—150.

— стари акузатив (= ном.): *Obróć swój koń ...* (327), сачуван у обрту: *wsiadać na koń* „узјахати“;

— спорадично се јавља суфикс -am у dat. pl., карактеристичан у стпољ. за именице женског рода: *sprawam* (59), *pannam* (100). У савременом пољском језику уопштио се код свих именица суфикс -om;

— у instr. pl. веома је чест суфикс -у, али треба подвући да се у великом броју случајева јавља из версификационих разлога: *To największe misterstwo, kto do Brzegu z woły / A do Gdańska wie drogę z żytem a z popioły* (64), *Wnet potym Szamotulski przestawa z Krzyżaki, / Ali nawet, gdy bitwę stoczyli z Polaki* (86), *Nie zmilczą między sławnymi / Bohatery walecznymi*. (329);

— у loc. pl. чест је суфикс -ech: *w Prusiech* (59), *w ludziach* (65), *po gestych lesiech* (70), *w tych rymiech* (177), *o ... wiecznych głosiech* (200); сачуван је данас у називима земаља: *na Węgrzech* „у Мађарској“, *w Włoszech* „у Италији“;

— чести су дуални облици: *dwie wojszcze* (87), *dwu sędziu* (99), *po dwu rzędu* (110), *na waszych ręku* (140), *dwu Kazimierzu* (281);

— кад је реч о коњугацији, треба споменути суфикс -m у 1. l. pl. садашњег времена: *będziem* (100), *wyniesiem* (179), *pracujm* (348); у савременом пољском језику уопштио се суфикс -my;

— од најстаријих времена у пољском језику појављују се искључиво облици аориста: *bych*, *by*, *by*, *bychom*, *byście*, *bychą* помоћу којих се граде облици кондиционала (уместо: *biłmъ*, *bi*, *bi*). Ови облици чувају се кроз читав XVI век и веома добро су посведочени код Кохановског: *abych zachował* (97), *Jeślibych ja chciał* (161), *I sam bych się już jął* (172), али јављају се и савремени облици: *skądbym mieć mógł* (131), *Chciałbym* (269);

— јављају се и архаични презентски облици неких глагола као: *roście* 3. l. садашњег времена (1. l. *rośćę*, 2. l. *rościesz*). Ови облици замењени су новим: *rosnę*, *rośniesz*, *rośnię*; ту спада и облик *wspomiona* 3. l. pl. (презент у значењу футура перфективног глагола). Старопољски глагол гласио је: 1. l. *wspomienę* или *wspomionę* (< *vъspomęnę*), 2. l. *wspomieniesz* ..., поред глагола *wspomnię* (< *vъspomnię*), 2. l. *wspomniesz* ... Укрштањем је настала нова промена: *wspomnę*, *wspomniesz* ... *wspomną*.¹⁶

— чести су кратки придевски облици: *nikt nie jest bezpieczен od ciebie* (147), *Godzien by łaski za swoją urodą* (194), *Jesteś silen i sam w sobie* (328), *Niegodzien tego ten świat* (333), *Któryś sam mił sercu temu* (352). У савременом пољском језику кратки придевски облици представљају бројно веома ограничену формацију и употребљавају се у предикативној функцији, док се пуни придевски облици употребљавају у атрибутивно-предикативној;

¹⁶ Op. cit., стр. 365.

— у лексичком фонду јављају се речи које се могу сматрати књижевним архаизмима; наиме, неке од њих сачувале су се у пољским дијалектима: *jeno* (71, 98, 100), *krom* (102), *ieszno* (123), *abo* (197) итд.

Иако су овом приликом показане само неке карактеристике језика Јана Кохановског, оне ипак могу у великој мери показати основне карактеристике граматичког и лексичког система пољског језика XVI века — присутно је доста архаичних граматичких и лексичких архаизама, наравно, у односу на савремени пољски књижевни језик и његову норму, али многи од њих сачували су се у пољским дијалектима. Читајући Кохановског, као и друге писце тога времена, пре се може рећи да је њихов језик у великој мери одраз појединих пољских дијалеката (у односу на наше савремено схватање о стандардном књижевном језику) него што би се смело тврдити да писци тога времена нису били довољно писмени или да су се небрижљиво односили према језику. Оно што сад сматрамо за архаично у граматици и лексици било је у то време одлика два свакако најважнија дијалекта који су ушли у основицу пољског књижевног језика — малопољског и великопољског. Временом су облици и поједине речи из једног или другог дијалекта кодификовани као књижевни а неки су напуштени и замењени новим, насталим током развоја књижевног језика и уопште језика као система. Важно је, међутим, истаћи да се од XVI века ствара један наддијалекатски, надрегионални језик, који ће током вишевековног развоја добити свој савремени књижевни облик.

Београд

Гордана Јовановић

Summary

Gordana Jovanović

JAN KOCHANOWSKI AND POLISH LITERARY LANGUAGE OF THE XVIth CENTURY

This paper represents a brief survey of the work of Jan Kochanowski, the great Polish Renaissance poet. The author lays particular stress on Kochanowski role in the codification of Polish literary language and highlights his importance in the context of Polish political and cultural circumstances of the XVIth century.